

Adutiškio – Kamojų arealas: kalbinė tapatybė lietuvių ir baltarusių paribyje

Jolita Urbanavičienė

Leksikografijos centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
Tel.: +370 52 638046
El. paštas: jolita@lki.lt

Anotacija

Adutiškio apylinkės (Švenčionių r., Lietuva) ir Kamojų apylinkės (Pastovių r., Baltarusija) straipsnyje tyrinėjamos kaip vientisas arealas, iki pat XX a. paskutiniojo dešimtmečio gyvenęs intensyvios lietuvių ir baltarusių dvikalbystės sąlygomis. Remiantis Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo medžiaga ir autorės sukauptais įrašais kartografuojama dabartinė periferinės Kamojų šnekos riba ir analizuojama, kaip šioje teritorijoje aktyvios dvikalbystės fone formuojasi individo kalbinė tapatybė. Medžiaga rinkta iš vyresnio amžiaus informantų (g. 1925–1940 m.), kurie patyrė lenkinimą, rusinimą ir pastarųjų dešimtmečių lietuvių kalbos dominavimą. Didžiausias dėmesys skiriamas kalbinės tapatybės formavimuisi XX a. II-oje pusėje, analizuojama šeimos, mokyklos, bažnyčios, kaimo bendruomenės ir administracinės valdžios įtaka.

Raktažodžiai: Adutiškio arealas, Kamojų šnekta, kalbinė tapatybė, lietuvių ir baltarusių dvikalbystė

1 Tyrimo objektas

Adutiškio – Tverečiaus iškyšulys – toliausiai į rytus įsiterpęs Lietuvos arealas. Jis ribojasi su Baltarusijos Respublikos Breslaujos ir Pastovių rajonais. Pietuose ir rytuose už Adutiškio miestelio, jau Baltarusijos teritorijoje, išlikę lietuviški kaimai dialektologijoje vadinami Kamojų šnekta. Nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio Adutiškio ir Kamojų arealus skiria Lietuvos ir Baltarusijos valstybinė siena. Tačiau iki tol buvusios administracinės ribos vietinių žmonių gyvenimui neturėjo didesnės įtakos – Adutiškio ir Kamojų apylinkių gyventojai gyveno itin glaudžiai. Todėl kalbėdami apie XX a. vykusius kalbinius kontaktus

ši regioną, apimantį Adučiškio, Svirkių apylinkes (Švenčionių r.) Lietuvoje ir Lentupio, Kamojų apylinkes (Pastovių r.) Baltarusijoje, galime tyrinėti kaip tam tikra prasme nedalomą vienetą. O šiame regione susiformavusį bilingvizmą galima apibūdinti kaip abipusį, nes kontaktuojančių bendruomenių nariai moka vieni kitų kalbas (plg. Nikolskij 1976, 96–105; Karaliūnas 2008, 335).

Tyrimo tikslas – patyrinėti paribio gyventojų kalbinę tapatybę, t. y. apžvelgti, kaip formuojasi kalbinė tapatybė šiame dinamiškame areale, kokie veiksniai keičia žmonių kalbinę elgseną, kas nulemia bilingvių informantų tapatybę, kokią įtaką jai daro politinės ir socialinės sąlygos.

2 Šaltiniai ir tyrimo metodas

Straipsnis parengtas remiantis dialektologinių ekspedicijų medžiaga, gauta iš dviejų šaltinių. Pirmiausia naudojamos pačios autorės 2005–2010 m. Adučiškio ir Svirkių apylinkėse darytais įrašais, kuriuose kalbinami informantai iš pakraštinių Lietuvos kaimų: Davaisių, Kackonių, Karalkų, Ramoniūnų, Trakelių, Vosiūnų. Autorė taip pat kalbino iš Kamojų apylinkių kilusius informantus, šiuo metu gyvenančius Lietuvoje (apie migracijos priežastis plačiau žr. 5 skyriuje), t. y. Eibūnų (balt. *Haiboviči*), Mirkliškės (balt. *Mirkliški*), Pustoškos (balt. *Pustoška*) gyventojus (informantas priskiriamas tam kaimui, kuriame jis gimęs ir užaugęs). Straipsnyje panaudota ir Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo medžiaga iš 1972–1989 m. ekspedicijų, vykusių Kamojų apylinkėse: iš Aradninkų (brus. *Aharodniki*), Čyčelių (brus. *Čyčeli*), Jūravo (brus. *Jareva*), Kalniškių – Starčiūnų (brus. *Starčuny*), Ramaškonų (brus. *Ramaškavičy*) kaimų. Kadangi kalbinti vyresnės kartos informantai (g. 1925–1940 m.), neatitikimo tarp abiejų šaltinių medžiagos nebuvo. Be to, šios amžiaus grupės informantai, gimę per lenkmetį, gyvenę sovietmečiu ir sulaukę nepriklausomos Lietuvos, yra patyrę kelias dominuojančios kalbos kaitas.

Straipsnyje analizuojama 15 informantų, atstovaujančių 14 pakraštinių kaimų, medžiaga. Apklausiant informantus taikytas biografinis metodas (plačiau apie šį metodą, taikomą taip pat etnologijos, sociologijos tyrimuose, žr. Kłoskowska 1996; Kraniauskienė 2000), kai tyrėjas remiasi ne istoriniais faktais, o konkreto asmens liudijimu (*Jedynym archiwum, do którego badacz może sięgać, jest ludzka pamięć*) (Kardelis *etc.* 2003, 35). Būtina pastebėti, kad informantai buvo kalbinami lietuviškai.

Šis straipsnis yra žvalgomasis kokybinis tyrimas. Juo siekiama apžvelgti dialektologinių ekspedicijų medžiagą, o metodologiškai tiksli sociolingvistinė analizė paliekama

ateičiai, nors laiko nėra daug – kalbinė situacija Lietuvos ir Baltarusijos paribyje labai dinamiška (pasak B. Wiemerio (2010, 210), tai „paskutinis gyvas kontaktų atspindys nuo XIX a.“). Šiame straipsnyje kalbiniai lietuvių ir baltarusių kontaktai bei kalbinė tapatybė analizuojami keliais aspektais: privati sfera (šeima) ir viešasis gyvenimas (švietimas, religija, kaimo bendruomenė, administracinė valdžia). Svarbu pabrėžti, kad straipsnyje analizuojami vienos amžiaus grupės – vyriausiosios kartos – kalbiniai santykiai. Tiriant kitas amžiaus grupes kalbinių kontaktų vaizdas būtų kitoks (ir tai liudytų apie vykstančią kalbų kaitą, žr. Weinreich 1999, 40), nes nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio Adutiškio ir Kamojų arealai priklauso skirtingoms valstybėms. Tikėtina, kad kai kurių kalbinę tapatybę lemiančių veiksnių (pvz., religijos, kaimo bendruomenės) įtaka jaunesniojo amžiaus grupėse būtų menkesnė.

3 Ankstesni darbai

Adutiškio arealo šnektų fonologija nemažai tyrinėta (Kardelis 2009, 214-248; Urbanavičienė 2000; 2005). Šio straipsnio autorė aprašė Svirkų ir Adutiškio apylinkių kalbinius kontaktus (Urbanavičienė 2006). Sociolingvistinę Adutiškio apylinkių situaciją taip pat tyrė V. Kardelis, B. Sinočkina, A. Zielinska, B. Wiemer (žr. Kardelis *etc.* 2003). Šie tyrėjai Adutiškio parapiją apibūdino kaip arealą, kuriame šalia lietuvių kalbos vartojamos lenkų ir baltarusių kalbos (Kardelis *etc.* 2003, 37). Straipsnio autoriai apibendrina, kad Adutiškio apylinkėse įvykusi kalbų kaita nulėmė lietuvių kalbos bendrijos mažėjimą, o slavų – baltarusių, lenkų ir rusų – kalbų dominavimą (Kardelis *etc.* 2003, 46). Šiame straipsnyje bus analizuojami dviejų kalbinių bendrijų – lietuvių ir baltarusių – kontaktai.

Kamojų šnekta nuolat minima kapitaliniuose dialektologijos veikaluose šalia kitų Baltarusijoje esančių vilniškių salų – Apso, Gervėčių, dabar jau išnykusių Lazūnų (LKT 1970, 394; LKA I 1977; LKA II 1982; LKA III 1991; LKTCh 2004, 100; Garšva 2005, 192–202), tačiau turimi faktai skurdoki. Kamojys veikiau laikytini ne sala, o nuosekliu lietuviškai kalbančios teritorijos tęsiniu, istorijos valia atsidūrusiu už valstybinės Lietuvos sienos. Apie tai liudija ir lietuviški kaimai, išsidėstę iškart už Lietuvos – Baltarusijos sienos ir, tolstant nuo pasienio, tolydžio nykstantys. Pietvakariuose subaltarusėję plotai atskiria Kamojų šnektą nuo toliau plytinčios ir jau baigiančios išnykti Kliukščionių – Lentupio šnektos, kuri yra Vidutinės – Strūnaičio dialekto tęsinys Baltarusijoje. Šiaurėje už Adutiškio – Tverečiaus iškyšulio Baltarusijos teritorijoje tebėra išlikusi lietuviška Vidžių – Apso šnekta, kuri yra Dūkšto, Rimšės, Daugėliško šnektų tąsa (žr. 2 žemėl.).

4 Lietuvių ir slavų kalbų ribos

Kamojų šnekta priklauso intensyvių baltų–slavų kontaktų zonai. Rytinę ir pietinę šnektos ribas supa baltarusių kalbos plotai, ir tos ribos nuolat traukiasi, artėdamos prie Lietuvos sienos. Šis lietuviško arealo mažėjimas gerai matyti P. Gaučo ir A. Vidugirio sudarytuose žemėlapiuose (žr. *Lietuvos rytai* 1993). XIX a. IV-ajame dešimtmetyje lietuviškai buvo kalbama net iki Naručio ežero, nors apie Kamojis jau užfiksuotas lietuvių ir baltarusių kalbų mozaikinis paplitimas, o Pastovių apylinkėse kalbama vien baltarusiškai (žr. *Lietuvos rytai* 1993, žemėl. „Kalbų paplitimas rytų Lietuvoje XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje“). Yra duomenų, kad iki 1906 m. Kamojų bažnyčioje buvo sakomi pamokslai ir giedama lietuvių kalba, vėliau ji panaikinta (žr. Gaučas 1993, 80). XX a. pradžioje (žr. *Lietuvos rytai* 1993, žemėl. „Kalbų paplitimas rytų Lietuvoje XX a. pradžioje“) baltarusių kalba jau išsigalėjusi visame plote tarp Naručio ežero, Lentupio ir Kamojų: fiksuojama baigiamoji kalbų kaitos stadija – lietuviškai kalba tik vyresnioji karta. Lietuvių ir baltarusių dvikalbystė kalbamuoju laikotarpiu išterpia ir į Lietuvos teritoriją tarp Adučiškio ir Švenčionių. Lietuviškai kalbama nedideliame pasienio ruože Baltarusijoje, maždaug 10 km spinduliu apie Adučiškį, nors ir čia XX a. pradžioje jau pradeda plisti baltarusių kalba (pradinė dvikalbystės stadija). Panaši situacija matyti lenkų kalbininko J. Rozwadowskio (1904) sudarytame žemėlapyje, kuriame parodytas lietuvių kalbos paplitimas Vilniaus gubernijoje (žr. 1 žemėl.). Paskutinis lietuviškas kaimas – Ramaškonys.

XX a. viduryje lietuvių kalbos ribos sparčiai artėjo prie Lietuvos sienų. Išlikę Adučiškio parapijoje kunigavusio J. Steponavičiaus 1948 m. duomenys (žr. Pivoriūnaitė, Balčiūnienė 2003, 80) apie lietuviškus Baltarusijos kaimus. Jie rodo, kad lietuviškai buvo kalbama Vileitose (brus. *Vileity*) – 90 proc. lietuvių, Kalniškiuose–Starčiūnuose – 77 proc., Sakūnuose (brus. *Sakuny*) – 77 proc., Smilginiuose (brus. *Smilgini*) – 58 proc., Aradninkuose – 58 proc., Milkuškėje – 58 proc., Maldžiūnuose (brus. *Moldzeviči*) – 40 proc., Intakoje (brus. *Intoka*) – 35 proc., Jūrave – 12 proc. Jeigu šie duomenys patikimi¹, kalbų kaitos procesai turėjo būti labai dinamiški, nes apie 1960 m. nebeliko lietuviškai kalbančių Vileitose, Intakoje, Milkuškėje, tik senieji gyventojai kalbėjo lietuviškai Aradninkuose, Maldžiūnuose, o lietuviškiausi buvo Ramaškonys, Kalniškiai, Jankonys, Greičiai (žr. Meldziukaitė 1959, 1–5). Gali būti, jog ši statistika nėra labai tiksli, nes, kaip yra pastebėjęs J. Rozwadowskis, „Lietuvoje ir [carinėje] Rusijoje etninių, politinių, religinių, kalbinių sąvokų bei etninės savimones painiava dažnai yra tokia didelė, jog ir turint geriausius norus ir kompetentingumą sunku su ja susidoroti. Dėl to žinybinė, politinė, bažnytinė ar bet kuri kita oficiali statistika nėra visiškai tikra“ (*Gwatwanina*

¹ Lietuvių kunigų statistika, kaip yra pastebėjęs P. Gaučas (1993, 78), visada rodo didesnę lietuvių skaičių.

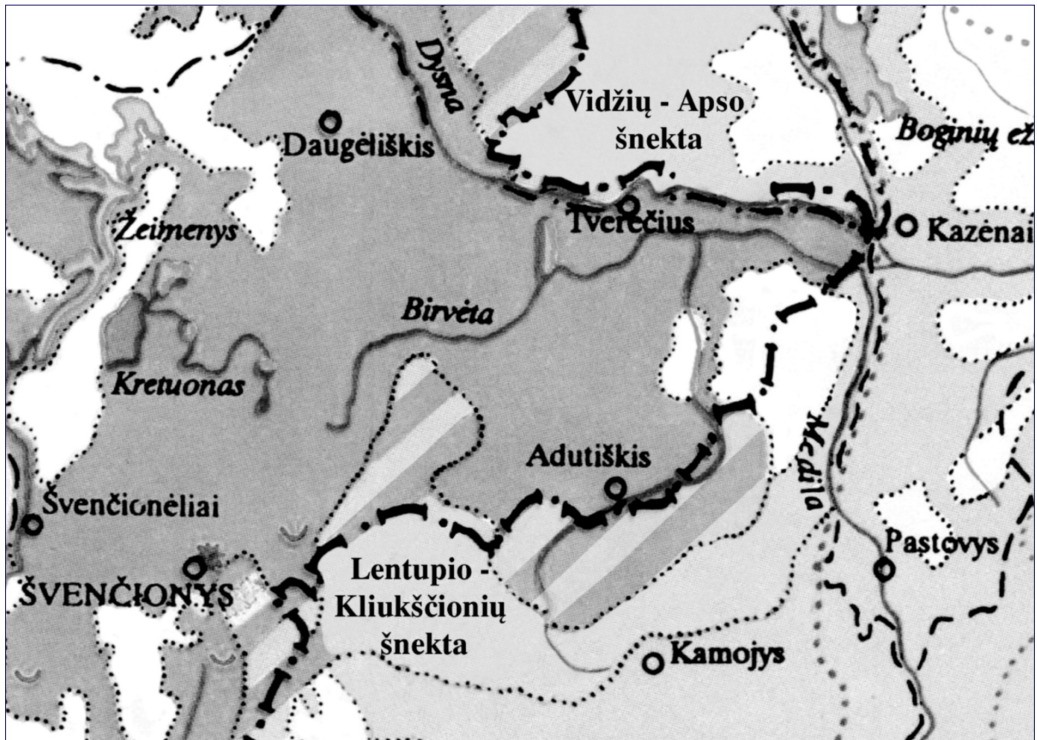

1 žemėlapis. Lietuvių kalbos paplitimas Vilniaus gubernijos Švenčionių apskrityje². Sudarė J. Rozwadowski 1904 m.

² Pilka spalva žymimos vietovės, kuriose 75–100 proc. gyventojų sudaro lietuviai, juoda spalva – slavų gyvenami kaimai.

pojęć etnicznych, politycznych, religijnych, względnie wyznaniowych i językowych jest na Litwie i Rusi nieraz tak wielka, że często przy najlepszej woli i kompetencji trudno jest dać sobie radę. I dlatego statystyka urzędowa czy polityczna, czy kościelna, czy jakakolwiek inna oficjalna nie jest absolutnie pewna (Rozwadowski 1914, 338).

Autorės įrašyta medžiaga, taip pat LKI Tarmių archyvo fonotekos duomenys leidžia patikslinti lietuviškų kaimų paplitimą Baltarusijos Pastovių rajone XX a. pabaigoje (žr. 2 žemėl.). Lietuviškai kalbančių gyventojų rasta Aradninkų, Jūravo, Kalniškių – Starčiūnų, Čyčelių, Ramaškonių kaimuose. Autorėi nepavyko rasti jokių duomenų iš kitų literatūroje minimų Baltarusijos lietuviškų kaimų: Galatilčių (brus. *Galatylycy*), Vileitų, Greičių, Smilginių, Maldžiūnų, Veličkų (brus. *Vialički*), Milkuškės, Intakos, Jankonių. Toliausiai nuo Lietuvos sienos nutolęs kaimas, kuriame rasta lietuvių – Ramaškonys (plg. J. Rozwadowskio žemėl.). Jis yra maždaug pusiaukeleje tarp Kamojų ir Adutiškio. Kamojų miestelyje lietuviškai kalbančiųjų neužfiksuota. Remiantis autorės ir Tarmių

2 žemėlapis. Kalbų paplitimas Adučiškio – Kamojų areale XX a. II-oje pusėje³

³ Žemėlapis sudarytas remiantis P. Gaučo ir A. Vidugirio žemėlapiu „Kalbų paplitimas rytų Lietuvoje XX a. pradžioje“ (žr. *Lietuvos rytai* 1993). Šviesiai pilka spalva žymimi baltarusių gyvenami plotai, tamsiai pilka spalva – lietuvių gyvenami plotai, šviesiai ir tamsiai pilkos spalvos teritorija – lietuvių ir baltarusių dvikalbystė, baltos dėmės – mažai gyvenamos teritorijos.

archyvo fonotekos įrašais, taip pat P. Gaučo ir A. Vidugirio žemėlapiais (žr. *Lietuvos rytai* 1993), galima teigti, kad lietuvių kalba pasitraukė į šiaurę nuo Kamojų ir apima vos kelių kilometrų spindulį apie Adutiškį. Net ir tuose kaimuose, kuriuose rasta lietuvių, užfiksuota baigiamoji lietuvių – baltarusių dvikalbystės stadija, kai lietuviškai kalba tik vyresnioji karta. Todėl aptariamą plotą tikslingiau vadinti ne Pastovių (XIX a. viduryje mieste jau buvo įsigalėjusi baltarusių kalba) ar Kamojų šnekta (baltarusių kalba įsigali XX a. pradžioje), o Jūravo šnekta. Šis dialektas šiaurėje ir šiaurės vakaruose susilieja su Adutiškio – Svirkų arealu.

Adutiškio ir Kamojų areale susidariusį kontinuumą, egzistavusį iki XX a. paskutinio dešimtmečio, galima apibūdinti kaip dvigubos kalbinės kompetencijos ir vienos kultūrinės–socialinės kompetencijos bendruomenę (plg. Karaliūnas 2008, 360). Toliau apžvelgsime šiame kontinuumo susiformavusią kalbų sąveiką, lietuvių ir baltarusių kalbinių bendrijų bendravimo mechanizmus ir kalbinės tapatybės formavimąsi dvikalbystės sąlygomis.

5 Lietuvių kalbai palankūs veiksniai

Tiek lietuvių, tiek baltarusių kalba iki pat XX a. pabaigos neturėjo valstybinio statuso, taigi jos netenkino visų komunikacijos poreikių, neturėjo prestižo kaip lenkų (Lenkijos okupacijos metais) ar rusų (sovietiniu laikotarpiu) kalbos ir išliko labai pažeidžiamos. Vis dėlto XX a. buvo ir palankių lietuvių kalbai veiksnių, kurie negalėjo skatinti lietuvių kalbos plitimo, bet palaikė jos gyvastį Baltarusijos ir Lietuvos pakraščiniuose kaimuose. Jie susiję su ekonomika, religija ir švietimu.

Lietuvos geresnės ekonominės sąlygos sovietiniais metais skatino tam tikrą Baltarusijos pasienio gyventojų migraciją į Lietuvą. Plg.: Adutiškio miestelyje, Kackonių kaime įsikūrė ištisos gatvės, kuriose gyvena sovietiniais metais iš Baltarusijos atsikėlę žmonės. Jų apsisprendimą gyventi Lietuvoje nulėmė mažesnis žemės mokestis, piniginis atlygis už darbą ir pan. Plg.:

- (1) *Čia* (Lietuvoje) *reikė[jo] mokėti [už žemę] пятьдесят килограмм* ('penkiasdešimt kilogramų') *nuo hektaro, o Baltarusijoje* ('Baltarusijoje') *по семьдесят пять килограмм* ('po septyniasdešimt penkis kilogramus') *už hektarą* (Mirkliškė)⁴;
- (2) *Čia* (Lietuvoje) *jau buvo tarybiniai ūkiai i pinigais mokė[jo], è tenai* (Baltarusijoje) *girsės* ('dirsių') *kokios duodavo* (Pustoška);

---

⁴ Tarminiai pavyzdžiai transponuojami į bendrinę kalbą pagal fonetinio transponavimo principus.

(3) *Belarusijoje* ('Baltarusijoje') *kap karvės gyvenom – be pasų. Aš kap atejau Kackonysan* ('į Kackonis'), *tai pasą išsiėmiau* (Pustoška).

Baltarusijos lietuviškų kaimų gyventojai turėjo galimybę melstis lietuviškai Adučiškio bažnyčioje. Mat po I-ojo pasaulinio karo Adučiškio parapijai, kurioje pamaldos vyko lietuvių ir lenkų kalbomis, priklausė Pastovių rajono vakarinė dalis (iki Ažudievio, Kamojų parapijų) (Pivoriūnaitė, Balčiūnienė 2003, 89). Parapijų ribos buvo peržiūrėtos apie 1988 m. Baltarusijos lietuviški kaimai prijungti prie Kamojų parapijos, o tikintieji, norintys patekti į pamaldas Adučiškio bažnyčioje, baudžiami už valstybės sienos pažeidimą. Plg. gyventojų pasakojimus:

(4) *Mano tota* ('tėvas') *statė [Adučiškio] bažnyčią, vaikščio[jo] an darbo* (Kalniškiai);

(5) *Viena savaitė lenkam būdavo bažnyčioj, kita savaitė lietuviam* (Davaisiai);

(6) *Dabar mus ituos metuos* ('šiais metais') *suvienino* ('sujungė') *su Kamojim* (Kalniškiai).

Iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio Baltarusijos pasienio lietuviai turėjo galimybę Adučiškio mokykloje lankyti lietuviškas arba rusiškas pamokas. Vėliau, aklinau užsidarius sienoms, jie buvo priversti rinktis: arba apsigyventi Lietuvoje (plg. Aradninkų ir Maldžiūnų gyventojų pasakojimus, žr. Lipikienė 2003, 470–471; Klisevičiūtė 2003, 471–474), arba pasilikti Baltarusijoje ir orientuotis į baltarusių kalbą. Plg.:

(7) *Mūs saloj* ('kaime') *visi litvinai* ('lietuviai') *buvo. Per mus Lietuva i Lietuva buvo, ale* ('bet') *išsivedė* ('sunyko') *jau dabar* (Čyčeliai);

(8) *Mūs [kaime] belarusai* ('baltarusiai'), *ė te* ('ten') *až geležinio kelio – Lietuva* (Čyčeliai);

(9) *Jau seniai pasimirė, kas mokė[jo] gerai lietuvių kalbą* (Jūravas).

6 Kalbinės tapatybės formavimasis

Kalbinė tapatybė – dinamiška ir kintanti, ypač šiame pakraštiniame areale. Šiame straipsnyje apžvelgiami keli kalbinę tapatybę formuojantys veiksniai, kurie buvo svarbūs XX a. II-oje pusėje: 1) šeima, 2) mokykla, 3) bažnyčia, 4) kaimo bendruomenė, 5) administracinė valdžia. Sąlygiškai išskiriami trys pagrindiniai kalbinę tapatybę formuojantys etapai (anot S. Karaliūno (1988, 10), „kalbos likimo faktoriai“): 1) tautinė savimonė, 2) kalbinis patriotizmas, 3) socialinė kontrolė (dėl terminų žr. Karaliūnas 1988, 13). Plačiau apžvelgsime kiekvieną iš jų.

6.1 Šeima

Kalbinė elgsena pradeda formotis šeimoje, o tam tiesioginę įtaką daro tėvų vartojamos kalbos. Šiame pakraštiniame areale neretai su dvikalbyste susiduriama jau šeimoje.

Kadangi kaimo bendruomenei svarbesnė opozicija *katalikas – nekatalikas*, o ne *lietuvis – nelietuvis*, santuokos su katalikais slavais nėra smerkiamos. Susikūrusi mišri šeima turi išspręsti kalbos pasirinkimo klausimą. Plg.:

- (10) *Moma* (‘motina’) *buvo lietuvė, o tėvas lenkas, i anys po tėvui* (‘pagal tėvą’) *utarijo* (‘kalbėjo’) *gudiškai*⁵ (‘baltarusiškai’) (Ramoniūnai);
- (11) *Šeimynoj su vyru gudiškai utarijom* (‘kalbėjome’). *Anas jau po man* (‘pagal mane’ (žmoną)) [*kalbėjo*]. *Anas lietuvis* (Ramoniūnai);
- (12) *Tėvas buvo gudas, ale moma* (‘motina’) *apivertė po sau* (‘pagal save’), *lietuviu* (Vosiūnai).

Į dvikalbystę šiame regione žiūrima palankiai, perėjimas iš vienos kalbos sistemos į kitą nėra smerkiamas – tai natūralus daugiakalbio arealo poreikis, o kalbos pakeitimas vietiniams gyventojams nėra skausmingas. Mišrios šeimos vartoja abi kalbas, tik skirtingose situacijose, arba su vienu šeimos nariais vienokią kalbą, su kitais – kitokią. Plg.:

- (13) *Šeimoj [pamotės vaikai] utarijo* (‘kalbėjo’) *lietuviškai, su mum* (‘mumis’ (patėvio vaikais)) *gudiškai, rusiškai* (Eibūnai);
- (14) *Mano prosenelė buvo lietuvė. Ana per* (‘pas’) *mus gyvena, tai aš mokėjau lietuviškai* (Mirkliškė);
- (15) *Vaikai lietuviškai kalba, o an* (‘į’) *mane* (motiną) – *gudiškai* (Mirkliškė).

Mišriosiose šeimose vienos kalbos pasirinkimas ne visada būna galutinis – jį gali koreguoti svarbūs šeimos gyvenimo įvykiai, pavyzdžiui, vaiko gimimas. Tuomet šeimoje vartojamos kalbos pasidalija pagal bendravimo partnerius: vaikas su tėvu kalba jo gimtąja kalba, su motina – motinos kalba. Kartais, kaip matyti iš žemiau pateikto pavyzdžio, šeima renkasi iš trijų kalbų – lenkų, baltarusių ir lietuvių. Plg.:

- (16) *Vyras tarnavo lenkiškoj kariuomenėj, kap suspažinom, tai daugiausia lenkiškai kalbėjom. An antrų metų* (‘antraisiais vedybinio gyvenimo metais’) *rados* (‘atsirado’) *sūnus. Tai tada perejom gudiškai* (‘perėjom prie baltarusių kalbos’). *Vyras an* (‘į’) *mane kalba gudiškai, o an* (‘į’) *vaiką – lietuviškai. I visada ite* (‘šitaip’) *buvo. Až* (‘už’) *vieno stalo [sėdime], an* (‘į’) *mane [vyras] gudiškai, o an* (‘į’) *juos* (vaikus) *lietuviškai* (Mirkliškė).

---

⁵ Vietiniai gyventojai, kalbėdami apie baltarusius, vartoja terminus *gudas, gudu kalba*. Iš tikrųjų šiame regione kalbama ne baltarusių bendrine kalba, o centrinės baltarusių tarmės vakarinės dalies dialektu (Zinkevičius 1993, 246), kuris dar vadinamas „paprastąja kalba“ ir apibūdinamas kaip „daugiakalbystės produktas“ (Wiemeris 2010, 211).

Mišrių santuokų pasekmė – vaikų dvikalbystė (žr. Weinreich 1999, 40). Tokiose šeimose augantys vaikai išmoksta ir kasdien vartoja abi – tėvo ir motinos – kalbas. Kadangi lietuvių ir baltarusių kalbos neatlieka visų komunikacijai būtinų funkcijų, t. y. neapėrija visų individo gyvenimo sričių, kalbos vartotojas, augdamas ir plėsdamas savo visuomenines funkcijas, neišvengiamai susiduria su kitomis kalbomis (E. Haugenas (1970, 310) kaip pagrindinę kitos kalbos išmokimo priežastį nurodė tai, kad vienos kalbos neužtenka komunikacijai). Jo kalbinę orientaciją ilgainiui koreguoja bažnyčia, mokykla, kaimo bendruomenė, santuoka ir t. t. Kadangi tokių individų pirmoji kalbinė patirtis susijusi su dviem kalbomis, jie labiau (nei monolingvių šeimų atžalos) savo kalbinę tapatybę linkę keisti (pvz., po santuokos). Plg.:

- (17) *Per ('pas') mus buvo visi lietuviai, o paėmė žmonas iš Gudijos i pervirto, dabar visi gudai i gudai* (Kalniškiai);
- (18) *Kai marčios būna, tai anos an ('i') mane* (anytą) *lietuviškai, o sūnai gudiškai* (Mirkliškė).
- (19) *Mes (vaikai) rašomės lietuviai, è moma ('motina') mano buvo gudė* (Karalkai);
- (20) *Mano anyta buvo lietuvė, o jau sūnus gudu* (Jūravas).
- (21) „*Aradninkų berneliai (...), kalbėję gudiškai, paėmė žmonas lietuvaites iš artimiausių Lietuvos kaimų. (...) Šeimose su motina buvo kalbama lietuviškai, o su tėvu – gudiškai. Visi vaikai lankė Adučiškio lietuvišką mokyklą. Mokykloje vaikai tarpusavyje kalbėjo lietuviškai, o namie – kaip pakliuvo (...). Mūsų mamos sunkiai ir savotiškai kalba gudiškai – tik pagal vyrą*“ (Klisevičiūtė 2003, 473).

Kalbos nėra maišomos, bet pokalbio metu peršokama iš vienos kalbos sistemos į kitą (kodų kaita). Tai liudija apie dviejų atskirų kalbinių sistemų koegzistavimą dvikalbių žmonių sąmonėje. Kalbų pasirinkimas komunikacijos akto metu priklauso nuo požiūrio į adresatą, nuo kalbėtojo emocinio nusiteikimo. Plg.:

- (22) *namie gudiškai utarijom ('kalbėjome'). Kitąkart ažutariju ('prabylu') pati jau, norakiai ('tyčia'), sakau: „Utarysim ('kalbėsime') lietuviškai, ką gi mes čia gudiškai utarysim ('kalbėsime'). Vyras neutarija ('nekalba'), apsisuka i vėl an ('i') mane gudiškai* (Ramonėnė);
- (23) *Tėvas buvo stiprus lietuvis. Anas su mum (vaikais) namie kalbėdavo lietuviškai. O kap susenėjo, tai būdavo jam gal gražu a kas – kap kas ateina, na i pradeda gudiškai [kalbėti]* (Pustoška).

Šeimoje pirmiausia pradeda formuotis individo kalbinės tapatybė (vadinamasis *tautinės savimonės* etapas), kurią vėliau koreguoja išėjimas į viešąją erdvę. Toliau aptartina viešųjų erdvių – mokyklos ir bažnyčios – įtaka tapatybės formavimuisi (*tautinio patriotizmo* etapas, dėl terminų žr. Karaliūnas 1988, 10).

6.2 Mokykla

Šio regiono mokyklų tinklą koregavo politinės valdžios ir besikeičiančios valstybių ribos. Caro valdžia buvo įsteigusi vadinamąsias liaudies mokyklas, kuriose pamokos vykdavo rusų kalba. Po I-ojo pasaulinio karo Švenčionyse įsisteigė „Ryto“ švietimo draugija, kuri pradėjo kurti privačių lietuviškų mokyklų tinklą (jos buvo likviduotos praėjusio amžiaus 4-ojo dešimtmečio viduryje). Tie, kurie neišgalėjo savo vaikų leisti į privačias lietuviškas mokyklas, galėjo lankyti Lenkijos valdžios įsteigtas septynių klasių mokyklas, kurias vėliau, Sovietų Sąjungos okupacijos metais, pakeitė rusiškos ar mišriosios (rusų–lietuvių) mokyklos. Pastarosios buvo uždarytos arba virto lietuviškomis apie 2000 m.

Nors tirtų informantų amžiaus skirtumas nėra didelis (g. 1925–1940 m.), tačiau jie augo istorinių permainų laikais, todėl minimos įvairios mokyklos, net ir tame pačiame kaime: lietuviškos, lenkiškos, rusiškos arba baltarusiškos. Plg.:

(24) *Pustoškoj nebuvo mokyklos, tai visi ėjo Kackonyšan* (‘į Kackonis’), *lietuviškon [mokyklon]* (Pustoška);

(25) *Polskon* (‘į lenkišką’) *mokyklon ėjau, Kackonyšan* (‘į Kackonis’) (Trakeliai);

(26) *Visi itie* (‘šitie’) *gudeliai* (‘baltarusių vaikai’) *po klasei* (‘klasė’), *po dvi, ale* (‘bet’) *visi lietuviškai mokės* (Pustoška);

(27) *Lenkiškon mokyklon visi ėjo: i lietuviai, i palėkai* (‘lenkai’) (Ramoniūnai);

(28) *Mokiaus rusų mokykloj Mirkliškėj. Kap karas buvo, tai vienus metus rusiškoj, kitus metus baltarusiškoj [mokykloje]. I tep va kilojo iš kaimo kaiman* (Mirkliškė).

Pasitaikydavo, kad tos pačios šeimos vaikai mokydavosi skirtingomis kalbomis, pvz.: vieni pagal tėvą lankydavo rusiškas klases, kiti pagal mamą – lietuviškas. Viena informantė iš Kackonių kaimo pasakoja, kad ji lankė lenkišką mokyklą, o jos serganti sesuo namuose mokėsi lietuviškai. Lenkiškose mokyklose buvo dėstoma ir lietuvių kalba. Plg.:

(29) *Pamoka an dienos* (‘per dieną’) *vis buvo lietuviška, gramatikos* (Trakeliai);

(30) *Būd[av]o, malda prieš pamokas, malda po pamokų, lietuviškai i polskai* (‘lenkiškai’) *buvo [meldžiamasi] per pusę* (Trakeliai).

Mokykla – svarbus kalbų kaitos veiksnys, ypač jei individas iš šeimos neatsineša tvirtai susiformavusios kalbinės tapatybės. Švietimo įstaigos įtvirtina bendrinę kalbą, atliekančią reprezentacinę funkciją, o tos kalbos autoritetas gali pastūmėti vienokio ar kitokio *kalbinio patriotizmo* link (dėl termino žr. Weinreich 1999, 40; Karaliūnas 1988, 18). Pavyzdžiui, lenkmečiu baigę lenkiškas mokyklas lietuviai dažniausiai skaito lenkišką maldaknygę ir meldžiasi lenkiškai. Dar plg.:

- (31) *Vaikai kap nuejo jau mokyklon lietuviškon, tai anies i dabar jau lietuviškai i lietuviškai* (Ramonėnai);
- (32) *Anas (brolis) lenkiškai mokės, lenkais pasrašė ('užsirašė'), Lenkijon nuvažiav[o] i liko* (Trakeliai);
- (33) *Anas (vyras) mokės lenkiškai, i tarnavę[s], i išpažintin [ėjo] lenkiškai* (Mirkliškė).

6.3 Bažnyčia

Kai analizuojama kalbinė situacija Vilniaus krašte, bažnyčiai paprastai priskiriamas lenkintojos vaidmuo, nes lenkų kalba siejama su katalikybe (lenkų kalba šiame areale dažniausiai vartojama tik prestižinėse situacijose – skirtingais laikotarpiais ji buvo švietimo, religijos, administracinės valdžios oficiali kalba). Adučiškio bažnyčioje nuo seno pamaldos vyksta lenkų ir lietuvių kalbomis. Lenkiškas pamaldas lanko ir fiktyvūs „lenkai“ (kurie oficialiai deklaravo lenkų tapatybę per lenkmetį) ar lenkiškas mokyklas baigę lietuviai. Iki 1988 m. čia meldėsi ir Baltarusijos pakraštinių kaimų gyventojai, nes Adučiškio parapijai priklausė Pastovių rajono vakarinė dalis (iki Ažudievio, Kamojų parapijų). Baltarusiai paprastai meldžiasi lenkų kalba. Vis dėlto reikia pripažinti, kad Adučiškio bažnyčia ne polonizavo, atvirkščiai – skleidė lietuviybę⁶. Jos dėka parapijiečiai atsilaikė prieš kryptingą lenkinimą, o vėliau – ir rusinimą. Atokesniuose kaimuose, kuriuose bažnyčios įtaka silpnesnė, atsparumas slavų kalbų poveikiui taip pat mažesnis.

Kol Adučiškio parapijai priklausė dalis Baltarusijos kaimų, lietuviškų ir lenkiškų pamaldų būdavo po lygiai. Plg.:

- (34) *Bažnyčioj viena nedėlia ('savaitė') buvo tokia (lenkiška), kita tokia (lietuviška). Ė tada jau padarė anksčiau lenkam, ė suma dvylikoj [valandų] lietuviškai. Pamokslas buvo lenkiškas i lietuviškas* (Trakeliai).

Dalis dvikalbių informantų pabrėžia, kad gali melstis ir lietuviškai, ir lenkiškai. Arba pamaldų kalba tampa nebesvarbi – kiekvienas meldžiasi savo kalba, pvz.:

- (35) *Nebuvo skirtumo, a tu lenkas, a tu lietuvis, tu savo meldies, aš savo meldžiuos. Nebuvo skirtumo, kokion mišion eitie ('į kurias mišias eiti')* (Kackonys);

⁶ Adučiškio bažnyčioje dirbo daug aktyvių kunigų lietuvių, pvz.: Benediktas Krištaponis, Juozas Vaičiūnas (poeto Petro Vaičiūno brolis), Julijonas Steponavičius (iš Adučiškio parapijos išėjęs į vyskupus), Karolis Gumbaragis, Juozas Juodagalvis, Bronius Laurinavičius (tapęs saugumo auka) ir kt.

- (36) *Meldžiuos aš savo [kalba] – lenkiškai, moku i lietuviškai* (Mirkliškė);
 (37) *Kap mes visap jau išsimokėm i žinojom, tai man buvo tas pats [, kokia kalba melstis]* (Trakeliai).

Tokiu atveju pamaldų pasirinkimą nulemia ekstralingvistiniai faktoriai, pvz.: pamaldų laikas, autobusų grafikas ir pan. Vis dėlto kai kuriems katalikams svarbus ir emocinis santykis – tiek su religijos kalba, tiek su pamaldose dalyvaujančiais žmonėmis. Plg.:

- (38) *Mišion einu lietuviškon. Aš kap nueinu an lenkiškos ('į lenkišką'), tai man atrodo, ką ('kad') aš bažnyčioj nebuves. Ne tie žmonės man i pamaldos kitokios. Pripratę[s] aš lietuviškai* (Ramoniūnai);
 (39) *Kap lenkiškai meldžiuos, man atrodo, kap aš pravilniai ('teisingai'), lietuviškai [melstis] atrodo kap ne tas* (Mirkliškė).

6.4 Kaimo bendruomenė ir administracinė valdžia

Jei iki tol išvardyti veiksniai nesukelia kalbos pasirinkimo situacijų (pvz., žmogus gimė lietuviškai kalbančioje šeimoje, mokėsi lietuviškoje mokykloje, meldžiasi lietuviškai, vedė lietuvę ir t. t.), kaimo bendruomenėje jis neišvengiamai susidurs su kitų kalbų atstovais, mat lietuvių ir baltarusių kalbinės bendrijos labai atviros. Kaimo bendruomenės normos lemia, kad lietuvių kalbinė bendrija išmoksta baltarusių kalbą, o baltarusių kalbinis kolektyvas – lietuvių, nes šios abi kalbos bendraujant su kaimo bendruomenės nariais vartojamos pramaišiu. Plg.:

- (40) *Kolei maži buvom, i mes gudiškai utarydavom ('kalbėdavome'), o kap jau pasiūgėjom ('paaugome'), nuejom jauniman, visa, tai tada pradėjom lietuviškai utaryti ('kalbėti')* (Ramoniūnai).

Šiame daugiakalbiame regione gyvena ir kt. kalbų bendrijos – rusų sentikiai, totoriai, iki II-ojo pasaulinio karo – žydai. Jų kalbiniai papročiai skirtingi: totoriai perėmė baltarusių, vėliau – rusų kalbą, o rusų sentikių bendruomenė išlaikė savo kalbą. Plg.:

- (41) *Staravierai ('sentikiai') gudiškai nemokėjo* (Eibūnai).

Santykiai tarp didžiausių kalbinių bendrijų – lietuvių ir baltarusių – kiekviename kaime susiklosto skirtingai. Kuri kalbinė bendrija didesnė, tos kalba ir bus dominuojanti, pvz.:

- (42) *Kackonise ('Kackonyse') visi lietuviai* (Pustoška);
 (43) *Pustoškoj buvo visi susmaišę. Daugiau gudu, i buvo visi gudiškai* (Pustoška);
 (44) *Mūs saloj ('kaime') visi litvinai ('lietuviai') buvo* (Čyčeliai).

Žodis „visi“ tėra sąlygiškas, nes etniniu atžvilgiu „grynų“ kaimų šiame areale nėra. Galima kalbėti tik apie vyraujančią kalbinę bendriją. H. Turska yra pastebėjusi, kad „lietuvių ir gudų paribyje susiklostė nevienodo pločio mozaikinės dvikalbystės ruožai: čia greta buvo gudakalbių ir lietuviškai kalbančių sodžių. (...) gudų ir lietuvių kalbas to paties kaimo gyventojai dažnai yra mokėję vienodai“ (Turska 1995, 75). Tie individai, kurie nemoka kaimo bendruomenės kalbos, ją supranta, todėl įmanomas bendravimas iš karto dviem kalbomis. Pvz.:

(45) *Kaime vieni kitus suprasdavo: vieni savo kalba (baltarusiškai), kiti savo kalba (rusiškai) [kalba]* (Eibūnai);

(46) *Kaimynka buvo lietuvė, ė mano moma (‘motina’) gudė, tai to[ji]* (kaimynė) *lietuviškai [kalba], ė mano moma (‘motina’) gudiškai, anos i susikalba* (Pustoška).

Kalbos pasirinkimas priklauso nuo komunikacijos akto dalyvių bei jų tarpusavio santykių (žr. Karaliūnas 2008, 346). Kaimo bendruomenės nariams būdinga kalbinė tolerancija ir geranoriškas perėjimas į kitą kalbos sistemą, kad tik kitam asmeniui bendravimas būtų patogesnis. Pabrėžtina, kad kalba pasirenkama laisva valia, ir pasirinkimą nulemia noras dalyvauti komunikacijoje. Plg.:

(47) *Mes su Liangina (‘Liongina’) sueinam, tai mes gudiškai [kalbame]. „Aš“, sako, „žinau, ką (‘kad’) tau gi lengviau [gudiškai]“. O jai tas pats, ana pataikauna* (Pustoška);

(48) *Aš pripratus: su Stasia lietuviškai, o kap su tuo (‘ta’) Anačka gudiškai. Aš žinau, jai sunku [kalbėti lietuviškai]* (Pustoška).

Didesnė konfrontacija jaučiama tarp skirtingų kaimų atstovų. Tuomet tarsi atstovaujama savo kaimui, todėl kalba atkakliau ginama, pvz.:

(49) *Kackonių bernai nepasidavė, anys lietuviškai kalbėjo* (Pustoška);

(50) *Kataros (‘kurios’) jaunesnės už mane [mergaitės], tai tie (jos) nepasidavė, vis tiek belaruskai (‘baltarusiškai’) utarijo (‘kalbėjo’). Tada jau prasmanė i berniokai, pradėjo kalbėti belaruskai (‘baltarusiškai’)* (Pustoška).

Daugiatautėje terpėje nesusiformuoja aiški etninė tapatybė. Kalba tokiose bendruomenėse nelaikoma tapatybės rodikliu, ji yra tiesiog bendravimo priemonė. Plg.:

(51) *Itai (‘šitai’) nebuvo skirtumo, ką (‘kad’) tu gudas, jaunime nebuvo skirtumo. Kataros (‘kurios’) mergaitės iš Belarusijos (‘Baltarusijos’), tos gudiškai utarijo (‘kalbėjo’)* (Kackonys).

Perėjimas į kitą kalbos sistemą, komunikacijos priemonių pakeitimas nesiejamas su etninės tapatybės pakeitimu. Tokia prisitaikymo pozicija, ypač būdinga lietuvių bendrijai (plg. A. Vidugirio pastebėjimą: „Dauguma individų su gimtąja lietuvių kalba paprastai moka ir kitas (...) kalbas, tuo tarpu kitų kalbų atstovai daug rečiau moka lietuviškai“ (Vidugiris 1983, 52)), gali tapti slaviškojo arealo plėtimosi priežastimi (žr. Turska 1995, 74). Kai kurie informantai pripažįsta nenorintys kalbėti lietuviškai slaviškoje aplinkoje. Plg.:

(52) *Mane darbe kap kas užkalbina lietuviškai, tai aš sakau: „Na kas čia su tavim utaryti (‘kalbėti’) lietuviškai“.* *Man buvo sarmata (‘gėda’), ką (‘kad’) aš lietuviškai [kalbu] (Pustoška).*

Lygiai taip pat itin lietuviškoje aplinkoje gėdijamasi baltarusių kalbos. Plg.:

(53) *Kokia te[n] kalba gudiška. Man tai sarmata (‘gėda’) būdavo, kur būna koki (‘kokie’) nepažįstami: anas (vyras) an (‘į’) mane gudiškai, o su jais lietuviškai (Mirkliškė);*
(54) *Man su gudų kalba buvo tep (‘taip’): utariji (‘kalbi’) i sarmata (‘gėda’) (Eibūnai).*

Baltarusių kalba laikoma kasdienio bendravimo priemone, tačiau netinkama oficialiems pokalbiams su atvykėliais. Dar dažniau kratomasi baltarusių tautybės. Plg.:

(55) *Belarusų (‘baltarusių’) tautybės aš kap tai nenorėjau (Eibūnai).*

Nors vietinė baltarusių kalba plačiai vartojama, oficialiai baltarusių tautybę Lietuvos pusėje⁷ deklaruoja nedidelis procentas gyventojų (Svirkų seniūnijoje – 3 proc., Adučiškio seniūnijoje – 8 proc. – 2001 m. gyventojų surašymo duomenys, paimti iš minėtų seniūnijų). Lenkijos okupacijos metais dauguma baltarusių pasirinko lenkų tautybę. Dalis „lenkų“ atsirado iš subaltarusėjusių lietuvių. Plg.: „Lietuvių kilmės žmonės, perėję prie baltarusių kalbos, pradėjo identifikuotis su lenkais“ (Eberhardt 1997, 301), be to, „priklausymą katalikų religijai imta tapatinti su lenkų nacionaline priklausomybe“ (Vidugiris 1971, 246). Tačiau lenkų kalbos prestižas Adučiškio areale nebuvo itin didelis, nes dauguma gyventojų priklausė žemesniam socialiniam sluoksniui. Čia baltarusių ir lenkų kalbinės bendrijos pagal oficialią tautybę ir vartojamą kalbą viena kitai atvirkščiai proporcingos: didžioji dalis lenkais užsirašiusių gyventojų bendrauja baltarusių kalba, o dauguma baltarusiškai kalbančių žmonių yra lenkų tautybės.

---

⁷ Baltarusijoje situacija šiek tiek kitokia – 1955 m., vykdant pasų reformą, baltarusiais užrašyti ir vietiniai lenkai (žr. Grek-Pabisowa 2000, 244). Dar plg. 62 pvz.

Lenkų tapatybę deklaruojantys ir baltarusių kalbą vartojantys asmenys sovietiniais metais lengviau perėmė rusų kalbą. Plg.:

(56) *Lenkai gudiškai utarija* ('kalba'), *kas čia labai utaris* ('kalbės') *lenkiškai* (Ramoniūnai);

(57) *Kokis* ('koks') *iš manę[s] lenkas, jeigu aš tik vieną kitą žodį suprantu* (Eibūnai);

(58) *Kokis* ('koks') *tu lenkas, kad tavo vaikai kalba rusiškai* (Jūravas).

Dėl deklaruojamos tapatybės ir vartojamos kalbos neatitikimo nemaža dalis gyventojų (pvz., Svirkų seniūnijoje – 30 proc.) iš viso nenurodo tautybės. Plg.:

(59) *Metrikuose parašyta „lenkas“, o pase nieko nėra* (Eibūnai);

(60) *Dokumentuose dabar niekap neažrašyta. Buvo ažrašyta „belaruska“* ('baltarusė'). *Tai kap dabar pasą davė, sakau: „Nerašaitė* ('Nerašykite') *niekokios tautybės“* (Pustoška).

Šiame areale nemaža fiktyvios tapatybės atvejų, kai vienokia ar kitokia tapatybė deklaruojama siekiant utilitarinių tikslų. Lenkijos okupacijos metais šiame krašte atsirado fiktyvių lenkų, kurie galėjo gauti valdišką tarnybą, pirkti žemes, išvažiuoti į Lenkiją ir t. t. Neretai tos pačios šeimos atstovai pasirinkdavo skirtingą tapatybę. Pvz.:

(61) *Buvo du broliai. Vienas Adutišky gyveno, Bronislavas, o kitas buvo Antanas. O paskui, kap lenkai [užėjo], tas* (Bronislovas) *liko lietuvis, o kitas pasdarė lenkas. Buvo Antanas, pasdarė Antosius* (Eibūnai).

Tapatybė gali būti keičiama prievarta (socialinis spaudimas), ir tai susiję su administracinės valdžios pasikeitimu. Anot S. Karaliūno (2008, 341), „bilingvizmas (...) atspindi tuo metu susidariusią lingvosocialinę situaciją visuomenėje“. Pvz.:

(62) *Seniau tėvas buvo ažrašyta „lenkas“, o kap paskui buvo tarybų valdžia, tai visus paažrašė* ('užrašė') „*беларусы*“, *niekas neklausė* (Pustoška).

Iš mišrių šeimų kilusiems individams tapatybės pakeitimas nėra skausmingas, nes jie neturi tvirtai suformuoto tapatybės modelio. Tie patys mechanizmai, kurie lenkmečiu skatino žmones pasirinkti lenkų tautybę, o sovietmečiu – rusų kalbą, dabar Lietuvos teritorijoje veikia lietuvybės naudai. Plg.:

(63) *Dabar kap aš kalbu [lietuviškai], taigi akcentas ne tas, kap lietuvių, bet gi pliūtojam i pliūtojam* ('kalbame') (Pustoška);

(64) *Lietuviškai vis viena man kap te[n] meiliau, geriau* (Ramoniūnai);

(65) *Aš lenkiškai nemoku gerai utaryti ('kalbėti'), do ('dar') lietuviškai man lengviau nei lenkiškai* (Ramoniūnai).

7 Išvados

Šiame straipsnyje, remiantis dialektologinių ekspedicijų medžiaga, kartografuojama dabartinė Kamojų šnektos (Baltarusijos Respublika, Pastovių r.) riba, einanti kelių kilometrų spinduliu aplink Adutiškį ir siekianti Ramaškonis. Pastarąjį kaimą, kaip paskutinę lietuvišką gyvenvietę, savo žemėlapyje XX a. pradžioje yra nurodęs J. Rozwadowskis. Vadinasi, nors slavų ir lietuvių kalbų kontaktai šiame regione labai intensyvūs, o Baltarusijos lietuviškuose kaimuose fiksuojama baigiamoji dvikalbystės stadija, lietuvių kalbos plotai per pastarąjį šimtmetį nemažėjo drastiškai: kai kurie ekonominiai, religiniai ir švietimo veiksniai iki pat XX a. paskutiniojo dešimtmečio buvo palankūs lietuvių kalbai.

Straipsnyje apžvelgiamas kalbinės tapatybės formavimasis lietuvių ir baltarusių etnoso susidūrimo zonoje – Adutiškio ir Kamojų areale. Šį sudėtingą kalbiniu požiūriu kontinuumą suformavo specifinės politinės ir socialinės sąlygos. Tirta Adutiškio ir Kamojų apylinkių vyriausiosios kartos (g. 1925–1940 m.), iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio gyvenusios itin glaudžiai, kalbinė elgsena ir tapatybė, kurioms būdinga:

- 1) gyventojai yra dvikalbiai, nuolat vartojantys lietuvių ir vietinę baltarusių kalbas. Į šią dvikomponentę sistemą įsiterpia lenkų ar rusų kalbos;
- 2) kalbėjimo procese kalbos nėra maišomos: kalbėtojas lengvai pereina iš vienos kalbos sistemos į kitą (kodų kaita);
- 3) paribio gyventojų kalbinė tapatybė nuolat kintanti – ji prisitaiko prie regiono istorinių sąlygų ir individo socialinių poreikių;
- 4) deklaruojama tapatybė ne visada sutampa su vartojama kalba. Dalis gyventojų iš viso nenurodo jokios tapatybės.

Straipsnyje išskiriami pagrindiniai XX a. II-ojoje pusėje kalbinę tapatybę formavę veiksniai, susiję tiek su privačia sfera (šeima), tiek su viešuoju gyvenimu (švietimas, religija, kaimo bendruomenė, administracinė valdžia). Šiuos veiksnius galima pavaizduoti tokia schema: *tautinė savimonė* (šeima) → *kalbinis patriotizmas* (mokykla, bažnyčia) → *socialinė kontrolė* (kaimo bendruomenė, administracinė valdžia).

Padėka

Nuoširdžiai dėkoju Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo jaunesniajai mokslo darbuotojai Aušrai Kaikarytei, radusiai reikiamus Tarmių archyvo fonotekos įrašus. Taip pat esu labai dėkinga dizaineriui Mantui Kelpšui, parengusiam spaudai žemėlapius.

Literatūros sąrašas

- Eberhardt, P. 1997. *Przemiany narodowosciowe na Litwie*. Warszawa: Przegląd Wschodni.
- Garšva, K. 2005. *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*. Vilnius: LKI leidykla.
- Gaučas, P. 1993. Lietuvių – gudų kalbų paribio etnolingvistine situacija 1795–1914 m. *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. 42–100.
- Grek-Pabisowa, I. 2000. *Sovremenyj pol'skij jazyk i pol'skije govory v Litve i Belorussiji (proischozdenije, rasprostraneniye, sostojaniye)*. *Proc. of 3rd International Congress of Dialectologists and Geolinguists*. Lublin. 243–252.
- Haugen, E. 1970. On the Meaning of Bilingual Competence. *Studies in General and Oriental Linguistics*. Tokyo.
- Karaliūnas, S. 1988. Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, 4–20.
- Karaliūnas, S. 2008. *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kardelis, V. 2009. *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kardelis etc. – V. Kardelis, B. Sinočkina, B. Wiemer, A. Zielińska. 2003. Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (raport z badań terenowych). *Acta Baltico-Slavica* 27, 33–52.
- Klisevičiūtė, B. 2003. Mano gimtieji Aradninkai. *Adutiškio kraštas*. Vilnius: Diemedis. 471–474.
- Kłoskowska, A. 1992. Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej. *Kultura i społeczeństwo* 1, 131–141.
- Kraniauskienė, S. 2000. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija* 3-4 (5), 78–90.
- Lietuvos rytai* /Str. rinkinys/ Sudarė K. Garšva ir L. Grumadienė. Vilnius: Valstybinis leidybos centras. 1993.
- Lipikienė, L. 2003. Maldžiūnai. *Adutiškio kraštas*. Vilnius: Diemedis. 470–471.
- LKA I 1977 – *Lietuvių kalbos atlasas 1: Leksika*. Vilnius: Mokslas.

- LKA II 1982 – *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*. Vilnius: Mokslas.
- LKA III 1991 – *Lietuvių kalbos atlasas 3: Morfologija*. Vilnius: Mokslas.
- LKT 1970 – *Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija)*. Vilnius: Mintis.
- LKTCh 2004 – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: LKI leidykla.
- Meldziukaitė, E. 1959. *Adutiškio tarmė*. Diplominis darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Nikolskij, L. B. 1976. *Sinchronnaja sociolingvistika*. Moskva: Nauka.
- Pivoriūnaitė, T., V. Balčiūnienė. 2003. Kova už lietuvių išsaugojimą Adutiškio krašte Lenkijos okupacijos metais (1920–1939 m.). *Adutiškio kraštas*. Vilnius: Diemedis. 79–95.
- Rozwadowski, J. 1904. Mapa języka litewskiego w gubernii Wileńskiej. *Materiały i prace komisji językowej Akademii umiejętności w Krakowie* 1. Kraków.
- Rozwadowski, J. 1914. Mapa językowego obszaru litewskiego. *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*. Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa. 335–339.
- Turska, H. 1995. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. Vilnius: Mintis.
- Urbanavičienė, J. 2000. Vilniškių tarmės rytinių pakraščių tarminė diferenciacija. *Kalbotyra* 48 (1) – 49 (1), 123–136.
- Urbanavičienė, J. 2005. *Svirku šnektos (rytų aukštaičių vilniškių) fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*. Daktaro disertacija. Vilnius: LKI, VDU.
- Urbanavičienė, J. 2006. Lietuvių ir slavų kalbų sąveika vilniškių tarmės rytiniuose pakraščiuose (Adutiškio apylinkių duomenys). *Baltistica* 41 (3), 461–471.
- Vidugiris, A. 1971. Kalbų sąveikos klausimu. *Dubingiai*. Vilnius: Vaga. 235–253.
- Vidugiris, A. 1983. Dėl kalbų kontaktavimo pietryčių Lietuvoje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 23, 46–61.
- Weinreich, U. 1999. Odnojazyčije i mnogojazyčije. *Zarubežnaja lingvistika* 3. Moskva: Progress. 7–42.
- Wiemeris, B. 2010. Daugiakalbystės tyrimo motyvai ir ekspedicijų išpūdžiai užsienio mokslininko akimis. *Rytų aukštaičiai vilniškiai. Mokomoji knyga*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 208–213.
- Zinkevičius, Z. 1993. *Rytų Lietuva praetyje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 158–178.

Adutiškis – Kamojys habitat: linguistic identity in Lithuanian and Belarusian periphery

Jolita Urbanavičienė

Summary

The surroundings of Adutiškis (district of Švenčionys, Lithuania) and Kamojys (district of Pastovys, Belarus) are analysed in this article as an integral habitat which has lived, until the last decade of the 20th century, in the conditions of intense Lithuanian and Belorussian bilingualism. The current borderline of Kamojys subdialect which includes a circle of only several kilometres around Adutiškis is mapped with reference to the material of the Archive of Dialects of the Institute of the Lithuanian Language and to the records collected by the author, and the final stage of Lithuanian-Belorussian bilingualism is located in the subdialect itself.

The author analyses the linguistic identity of the informants born in 1925-1940, in the background of Polonization, Russification and finally in conditions of dominance of the Lithuanian language. She accentuates the characteristics of the linguistic identity of inhabitants of Adutiškis – Kamojys habitat: 1) the inhabitants are bilingual, fluent in Lithuanian and local Belorussian languages; this binary system is interfered by the Polish and the Russian; 2) the linguistic identity is changing constantly: it adapts itself to the political conditions of the region and the social needs of the inhabitants; 3) the declared identity does not always coincide with the language used; a part of inhabitants do not indicate any identity at all.

The article analyses the main factors related to the private sphere (family) and to the public life (education, religion, village community, administrative authority) which had a major impact on the formation of the linguistic identity during the second half of the 20th century. Three main stages of formation of the linguistic identity are singled out which can be represented in the following scheme: *ethnic self-consciousness* (family) → *linguistic patriotism* (school, church) → *social control* (village community, administrative authority).

Įteikta 2010 m. spalio 29 d.